

ONDOKUZUNCU YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİ TIP, ECZA KİTABI:

“KENZÜ’S-SİHHATÜ’L-EBDÂNİYYE ESER-İ MÜRŞİD-İ OSMANİYYE”

*NINETEENTH CENTURY OTTOMAN MEDICAL,
MEDICINE BOOKS:*

“KENZÜ’S-SİHHATÜ’L-EBDÂNİYYE ESER-İ MÜRŞİD-İ OSMANİYYE”

Okt. Burak TELLİ

Adıyaman Üniversitesi Gölbaşı Meslek Yüksekokulu Türk Dili Okutmanı

Özet

Tarihî dönemlere ait metinler, bir milletin geçmişine ışık tutan önemli kaynaklardır. Bu kaynaklar, alanı fark etmeksizin, milletin kültüründen, tarihinden, medeniyetinden, dilinden izler taşır. Geçmiş dönem eserleri hem konuları bakımından, hem de yazıldığı dönemin dil özelliklerini belirlemek açısından birer değerdir. Bu bakımdan tarihî dönemlere ait her eserin incelenmesi bir millet için mecburiyettir. Tıp metinleri, Türklerin, Uygurlar döneminden başlayarak daha sonra Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesiyle de Anadolu’da örnekleri verilmeye devam edilen önemli kaynaklardır. Bu kaynaklardan biri de 19. yüzyıla ait “Kenzü-s-Sıhhatü-l-Ebdâniyye”dir. Eser üzerine doktora tezi çalışmamız devam etmektedir. Eserin tespit edilen iki farklı nüshası bulunmaktadır. Biri el yazması olup Milli Kütüphane El Yazmaları bölümünde 508 kayıt numarası ile yer almaktadır. Diğer nüsha ise matbu olarak basılmış Süleymaniye Kütüphanesi Kasideci Zâde bölümünde 458 kayıt numarası ile yer almaktadır. Bu çalışmada söz konusu eserin içeriği, dil özellikleri, yazarı hakkında bilgiler verilecektir. Eser üzerine yapılmış çalışmalar ve yazara ait diğer eserler kısaca açıklanacaktır. Ayrıca metinden alıntılar yaparak eserin özelliklerinin daha iyi anlaşılması sağlanacak ve çalışmanın sonunda her iki nüshaya ait orijinal birkaç sayfanın fotoğrafları verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kenzü-s-Sıhhatü-l-Ebdâniyye, Osman Hayri Mürşid Efendi, Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Türkçesi, Tıp

Abstract

Text on the historical periods, are important sources that shed light on the history of a nation. These resources, regardless of the area, the nation's culture, history, or civilizations bear traces of the language. Works of past eras are merits, both in terms of issues, both in terms of specifying the language features of the period that they were written. In this regard, every piece of work belonging to the historical period, have to be a examined. Medical texts, starting with the Uighurs during the later Old Anatolian Turkish and are important sources continue to give examples in Anatolia in Ottoman Turkish. One of these resources belong to the 19th century is "Kenzi s-Sihhatü-le-Ebdâni." Our research continues on this text as doctoral thesis. There are two copies of the work that has been detected. One of the manuscripts with registration number 508 located in National Library Manuscripts department. Other printed copy located in the Süleymaniye Library Kasıdec Zain and registration number is 458. In this study, about the content of the work in question, language features, and information about the author will be given. Studies that have been made on the work of the author and other works will be explained shortly. In addition, by quoting from the text, a better understanding of the characteristics of the work will be provided, and a few photos of the original pages from both copies will be given at the end of the study.

Key Words: Kenzü-s-Sihhatü-l-Ebdâniyye, Osman Hayri Mürşid Efendi, 19th Century Ottoman Turkish, Medicine

GİRİŞ

Bu incelemenin amacı Kenzü-s-Sihhatü-l-Ebdâniyye isimli tıp eserini bilim dünyasına tanıtmaktır. Eser Osmanlı'nın son döneminde tıp alanındaki uygulamalarına ve dönemin dil özelliklerine ait önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca eser Türkçe tıp terimleri ve dilimizin kelime varlığına yapacağı katkı yönleriyle de büyük önem arz etmektedir. Malumdur ki insanoğlunun varlığından itibaren sağlık alanına ilgi olmuştur ve bu ilme olan gereksinim insanoğlu ile yaşıttır. Türklerin sağlık konusundaki çalışma ve deneyimleri bilinen metinler ışığında Uygurlar dönemine kadar uzanmaktadır. Bu, tıp alanındaki deneyim ve çalışmalarımızın çok eskiye dayandığını göstermektedir. Bu ihtiyaç neticesinde tıp alanında her dönemde yeni eserler ortaya konmuştur ve bu eserler yazın dünyamızın bir parçası olarak tarihe geçmiştir.

Kenzü-s-Sihhatü-l-Ebdâniyye, Turfan seferleri sırasında ele geçirilen Uygurlara ait bilinen ilk tıp metinlerinden günümüze kadar uzanan tıp metinleri zincirinin 19. yüzyıl halkası olacaktır. Eser, müellifin metinde geçen ifadesine göre hicrî 1298 senesinde yani miladi 1880/1881'de kaleme alınmıştır. Kitabın ilk olarak basılması ise eserin son paragrafındaki ifadeye göre 12 Haziran 1898'de teftiş-i maârifden 340 numaralı ruhsatname ile Matbaa'-i Osmaniye'de yapılmıştır.

Eser, bitkilerle tedavi yöntemlerinden söz eder. Bitkilerin yanı sıra madenler, hayvanlar, hayvanların organları hakkında faydalı açıklamalar yapar. Son bölümde de

türlü hastalıkların belirtileri, tedavisi için yapılması gereken çeşitli macun, ilaç terkiplerini açıklar. Açıkladığı bu ilaçların nasıl kullanılması gerektiğini de ayrıntılı şekilde anlatır. Bu açıklamalar sırasında her aşamayı ayrı başlıklar altında ifade etmiştir. Eser dua bölümü ile başlamaktadır. Ardından sebab-i telif bölümü başlığı altında eserin yazılış amacını anlatır. Müellifin ifadesine göre eseri 2. Abdulhamid Hân'ın isteği üzerine yazmıştır.

Kenzü-s-Sıhhatü-l-Ebdâniyye'nin elimizde iki farklı nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri orijinal el yazması olup Milli Kütüphane Yazma Eserler bölümünde 508 kayıt numarası ile bulunmaktadır. Diğer nüsha ise matbu olarak yazılmış olup matbaa-i Osmaniye'de ilk olarak basılmıştır. Bu matbu nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Kasideci Zâde bölümünde 458 kayıt numarası ile bulunmaktadır. Matbu olan nüsha, el yazması nüshaya göre daha ayrıntılı olarak hazırlanmıştır. Hem içerik olarak hem de şekil yönünden düzenlenerek basımı yapılmıştır. Her iki nüshanın da ana konu başlıkları aynı sırayla verilmiştir. Başlangıçta, dua bölümünde, hemen hemen aynı ifadelerle başlayan iki nüsha, ikinci ve üçüncü bölümlerde türlü ilavelerle fakat orijinal nüshanın fazlaca dışına çıkılmadan farklılıklar göstermeye başlar. El yazması nüshada ayrı bir başlık altında sebab-i telif bölümü bulunmazken matbu nüshada bu ayrı bir bölüm olarak yer almaktadır. El yazması nüshasında dua bölümü, matbu olarak basılmış nüshaya göre daha kısadır; ayrıca matbu nüshanın sebab-i telif bölümünde yer alan ifadelerin bir kısmı, el yazması nüshanın dua bölümünün devamında verilmiştir. Her iki nüsha karşılaştırıldığında matbu olan nüshanın dua ve sebab-i telif bölümü el yazması nüshaya göre oldukça uzun hazırlanmıştır. Eserin matbu olarak basılmış nüshasında son bölümde eserin yazıldığı tarih ve basıldığı matbaaya ilişkin bilgiler bulunurken el yazması nüshada bu bilgi daha sınırlı ifadelerle eserin hemen başında dua bölümünün ardına iki cümle ile sığdırılmıştır. Matbu nüshada eserin basıldığı matbaa bilgileri bulunurken el yazması nüshada bu bilgi bulunmamaktadır. İki nüsha arasında en büyük farklılıklardan biri de matbu olan nüshanın sonunda esere ait yazar tarafından fihrist hazırlanmış olmasıdır. Burada konu başlıklarının sayfa numarası verilmiştir. Müellif, matbu nüshada fihrist bölümünün varlığına sebab-i telif bölümünde işaret etmiştir. El yazması olan nüshada yer almayan ayrı bir sebab-i telif bölümünün matbu eserde müstensih tarafından eklenmiş olması bizce düşük bir ihtimal olarak karşımızda durmaktadır. Matbu nüshada sebab-i telif başlığı altında verilen ifadelerin, el yazması olan nüshanın dua bölümünün devamında kısaca geçmesi burada bir müstensih değil de müellif tarafından eserin tekrar elden geçirildiğini düşündürmektedir. Eserin yazılma sebebinin anlatıldığı bölüm neden müstensih tarafından hazırlansın? Zaten eser matbu nüshada geçen bilgilere göre hicrî 1298, miladî 1880/1881'de müellifi Osman Hayri mürşid Efendi tarafından dönemin padişahı 2. Abdulhamit Han'ın isteği üzerine yazılmaya başlanmış, eserin matbaada basılması ise 12 Haziran 1898'de gerçekleşmiştir. Bu sürede bakıya kadar çeşitli eklentiler müellif tarafından yapılmış olabilir. Ayrıca şu da var ki matbu nüshanın sebab-i telif bölümünde geçip el yazması

nüshada geçmeyen şu ifadeler, her iki nüshanında yazarının aynı kişi olduğunu ispat eder mahiyettedir. İfade şudur: “(5) (18) *Bu fakir ve hakir pür-taksir yani Tarsusi Seyyid Osman Hayri...*”, “(5) (22) *zevat-ı kiramın hayır dualarına mazhar olduğumdan...*” Müellif bu cümlelerde kendine işaret eden bir ifade kullanmaktadır. Bu da ilavelerin müellif tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Eserde ileveten metin içinde yazımını yanlış yaptığı bazı kelimeleri hata-sevap cetveli başlığı altında sayfa ve satır numaraları ile göstermiştir. Bunun da müellif tarafından hazırlandığını düşünmekteyiz. Az sonra detaylandıracağımız açıklamalar, eserin matbu nüshasını esas alarak hazırlanmıştır. Aşağıda her iki nüshaya ait görseller verilecektir.

Kenzü-s-Sıhhatü-l-Ebdâniyye'nin elimizde bulunan nüshası matbu harflerle basılmış ve ciltlenmiş, oldukça temiz ve okunaklı bir örneğidir. Eserin sayfa numaralandırma işlemi varak düzenine göre değil, günümüz metinlerindeki gibi numaralandırılmıştır. Eserin ilk 594 sayfalık bölümü dua, sebep-i telif ve asıl metnin yer aldığı kısımdır. Bu kısımda sayfaların satır sayıları 25-29 arasında değişmektedir. Bu bölümden sonra sayfa numarası 1'den başlayarak 14 sayfalık fihrist bölümü bulunmaktadır. Fihrist bölümünde metinde geçen konu ve başlıkları sayfa sayfa sıralanmıştır. Son bölümde de tek sayfalık hata-sevap cetveli hazırlanmıştır. Bu bölümde, müellif metin içerisinde yazımını yanlış yaptığı kelimeleri sayfa ve satır numarasını belirterek sıralamıştır. Bu kelimeleri metin içerisinde incelediğimizde gerçekten yazımının hatalı olduğunu gördük; fakat metinde yazımının yanlış olduğunu düşündüğümüz ama bu cetvelde gösterilmeyen kelimeler olduğu da tarafımızca tespit edilmiştir.

Eserde bazı hastalık, bitkilerin, hayvanların ve madenlerin açıklaması yapılırken o maddelerin Türkçe isimlerinin yanında Arapça ya da Frenkçe ya da Farsça karşılıkları verilmiştir. Bazı ifadelerin halk ağzındaki karşılığı da verilmiştir.

(326) (12)...*'Arabca kaşbe-l-reyh dirler. Türkce bu gırtlak dirler.*

(350) (11) *Altıncısı ğaşıdır ya 'ni Türkce bayılmağ dirler*

(62) (18)...*Peyğamber ağacı bu ağac (19) Frenkler lisânında ğayâku ve palu şantu dirler.*

Eserde bitki, hayvan ve değerli taş isimleri sıralanırken aşağıdaki şekilde başlıklar yapılarak altında ilgili bitki açıklanmıştır. İfadeler aşağıdaki şekilde kullanılmıştır:

(89) (13) *Hâşa-i sünbül-ü Hindî. Beyân olunur, meşhûrdır.*

(89) (25) *Hâşa-i siñirli yaprağı. 'Arabca lisân-ül-hamal dirler.*

(90) (15) *Hâşa-i sünnetlüce otı beyân olunur.*

(92) (20) *Hâşa-i serçe. 'Arabca 'uşfur dirler.*

(109) (5) *Hâşa-i 'akıq, meşhûr taşdır.*

(117) (24) *Hâşa-i kaz. 'Arabca üvez dirler.*

(128) (22) *Hâşa-i lâciverd taşı, meşhûrdı.*

Ayrıca bu açıklamalar belirli bir düzen içerisinde verilmiştir. Aşağıdaki gibi Arap alfabesi harflerine göre sıralama yapılmıştır:

(101) (11) *Harf-ül-tā*

(100) (12) *Harf-ül-zâd*

(104) (8) *Harf-ül-'ayn*

Eserde baplar sıralanmıştır. Hastalık adı söylendikten sonra o hastalığa faydalı ilaçlar, bu ilaçların tertibi ve uygulamasının nasıl olacağı sırayla anlatılır. Herhangi bir hastalık ile ilgili açıklama yapılırken şu şekilde bir sıralama yapılmıştır:

(259) (3) *Beşinci bâb burun tıtilması beyânında olıdır:*

(4) *Bunun 'ilâcî gârikûn ve yarpuz ve merzencüş. Bu üçini döğüp (5) bakır kabda şu ile ezüp sıcakla buruna çekeler.*

(6) *Burun içinde olan yaralara 'ilâc beyânında olıdır:*

(7) *Eger iktizâ iderse faşd ideler ve ishâl ile bedeni tenkıye eyleyeler. Ba'de (8) mercân ve şandal ve gül kurusu bu üçini muhkem döğüp eyleyeler (9) ve bu merhem daği gâyet mücerrebdır ve İskender Yunânîni mücerrebâtındandır.*

(10) *Şûret-i tertîb-i merhem budır:*

(11) *Murşâfî ve günlük her birinden ikişer dirhem sümükli böcek (12) kabıyla ve içiyle beş 'aded bu cümlesini muhkem sahk eyleyeler. Ba'de bal mumı (13) üç dirhem, on iki dirhem mersîn yağıyla âteş üstinde hal eyleye. (14) Ba'de eczaları döğüp karışduralar. Âteşden indürüp içine bir dâne yumurta (15) âğı karışduralar ve bu merhemden tılâ iderler. Eger ağrısı var ise beyâz (16) merhem kâfurî veyâ gül merhemi süreler.*

Müellifin kendisi tıp ilmi yaptığını eserinde ifade eder ve aynı zamanda 2. Abdulhamid Han döneminde saray doktorluğu yapmış ve aktardığı bilgilerin tıp ilminin kurucuları kabul edilen İdris (as), İbn-i Sina, Aristo, Eflatun, Bukrat, Lokman, Sokrat, Davud'dan ve Osmanlı, Arap, Acem, rum, Hind ve Avrupalı hekimlerden olduğunu ifade etmiş ve ayrıca bu bilgileri defalarca tecrübe ettikten sonra kaleme aldığını belirtmiştir. Eserde bu tıp ilminin kurucularından istifade ettiğini belirtmekle birlikte daha önceden bilinmeyip de yeni zühur eden hastalık, ilaç ve bitkiler de dahil edildiğini söyler. Bu yenilikleri de yine tecrübeye tabi tutup etraflıca araştırdıktan sonra yazdığını belirtmektedir. Bu vesileyle sarayın ve halkın iltifat ve teşekkürlerine tekrar tekrar nail olduğunu söyler¹. Anlattığı terkiplerin ve ilaçların faydalarının tercübeyle de sabit olduğunu ifade etmek için eserde pek çok yerde "mücerrebdır" ifadesini kullanmıştır ve bu önemli isimlerden aktarımlar yapmıştır:

(518) (19) *"Cālinus hekim buyurur ki":*

(20) *(Sezābıñ) yaprağını döğüp şuyun alup şarb sirke ile (21) karışdurup bir bez üzerine koyup yākı idüp talak üzerine uralar. (22) Aşlā talakdan eser kalmaya...*

(521) (24) *döğüp şuyun şıkup üç şabah birer kaşık yāhud ikişer (25) kaşık içeler. İkide veyâ üçde şarılık def' olur, mücerrebdır.*

Eserin müellifi Osman Hayri Mürşid Tarsusî'dir. Bu isim bazı kaynaklarda şu şekillerde de geçmektedir: Seyyit Osman Hayri Mürşit Efendi², Tarsuslu Tabip Osman

¹ Tarsuslu Tabip Osman Hayri Mürşit Efendi, Sıhhat Hazinesi, s.10-11.

² Uğur Pişmanlık, Tarsuslu Tabip Osman Hayri Mürşit Efendi ve "Sıhhat Hazinesi" Kitabı, Lokman Hekim Journal 2012, 2(2), s.32

Hayri Mürşit Efendi³, Tarsusi Osman Hayri, Tarsuslu Tabib Seyyit Osman Hayri Efendi⁴ ve Osman Hayri Mürşid b.Halil Tarsûsi⁵ şekillerinde de karşımıza çıkmaktadır. Müellif, 2. Abdulhamit döneminde Saray doktorluğu yapmıştır. Eserin sebab-i telif bölümünde tıp ilmi yaptığını söyler; fakat bu ilmi nereden aldığı bilinmemektedir. Saray doktorluğuna getirilmesi alanında başarılı bir hekim olduğunu göstermektedir.

Müellif ayrıca eserin sebab-i telif bölümünde halkın kendi sağlığını kendi koruması gerektiğini ve başkalarına özellikle de efsunculara itibar etmemeleri gerektiğini ifade etmiştir.

Müellifin bu eser dışında tespit edebildiğimiz şu eserleri de bulunmaktadır:

Terbiyetü'l-Ezhan: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud bölümünde 2048 kayıt numarası ile bulunmaktadır. Matbu harflerle basılmıştır. Eserin son bölümünde şu ifade geçmektedir: “*Begler begi Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli Seyyid Osman Hayri Mürşid Efendi’nin eser-i hâme-i acizileridir. 27 Muharrem 1289*”. Eser, Matbaa-i Hayriye’de basılmıştır ve 227 sayfadan ibarettir. Dini konular üzerine yazılmıştır⁶.

Teshi'l-Efkar: Eser hicri 1289’da istinsah edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud bölümünde yer almaktadır. Kayıt numarası 5792’dir. Matbu harflerle basılmıştır. Basım yeri İstanbul’dur. Felsefe alanında yazılmıştır⁷.

Eser üzerinde yapılmış çalışmalar ise sınırlıdır. Tarsuslu bir araştırmacı olan Uğur Pişmanlık tarafından bir çalışma yapılmıştır. Pişmanlık, eseri 11-14 Mayıs 2011 tarihlerinde Mersin Üniversitesi’nde düzenlenen “VII. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri” sempozyumunda bildiri olarak sunmuş ve bu bildiri 2012’de Lokman Hekim Journal’de yayınlanmıştır. Bu çalışmada yazar, giriş bölümünde din-bilim ilişkisini irdelemiş ve sonraki bölümde ise yazar ve eseri monografik açıdan incelemiştir. Diğer çalışma ise Kenzû-s-Sıhhatü-l-Ebdâniye’yi 1973 yılında Bahar Yayınevi sadeleştirerek ve latin harfleriyle yeniden basmıştır. Sadeleştirenler ise Osman Öztürk ve Ahmet Özdemir’dir. Eser “Sıhhat Hazinesi- Bitki, Maden ve Canlı Hayvanların Özellikleri ve Bunlarla Yapılan Tedavi Usulleri” ismiyle yayınlanmıştır. Bu yayında da eserin edebî veya dil özellikleri incelenmemiş, orijinal metni alternatif tıp yönüyle oldukça sadeleştirerek günümüzde anlaşılacak şekle aktarılmıştır.

SONUÇ

Geçmiş dönem tıp metinleri, diğer tarihi eserler gibi yazıldığı döneme ait dil özelliklerini bizlere ulaştırması, içerisinde geçen Türkçe tıp ve ecza terimleri ile Türkçenin söz varlığına yapacağı katkı ve tıp ilminin tarihi serüvenini ve yazıldığı dönemin tıp anlayışını ortaya koyma noktasında yapacağı katkılar bakımından hem

³ Tarsuslu Tabip Osman Hayri Mürşit Efendi, age, s.1

⁴ Age, s.11

⁵ https://yazmalar.yek.gov.tr/portal/works/search/full?key=osman+hayri+mürşid&search_key_type=3&searchForm_type=ALL_FIELDS

⁶ https://yazmalar.yek.gov.tr/portal/works/search/full?key=osman+hayri+m%C3%BCr%C5%9Fid&search_key_type=3&searchForm_type=ALL_FIELDS

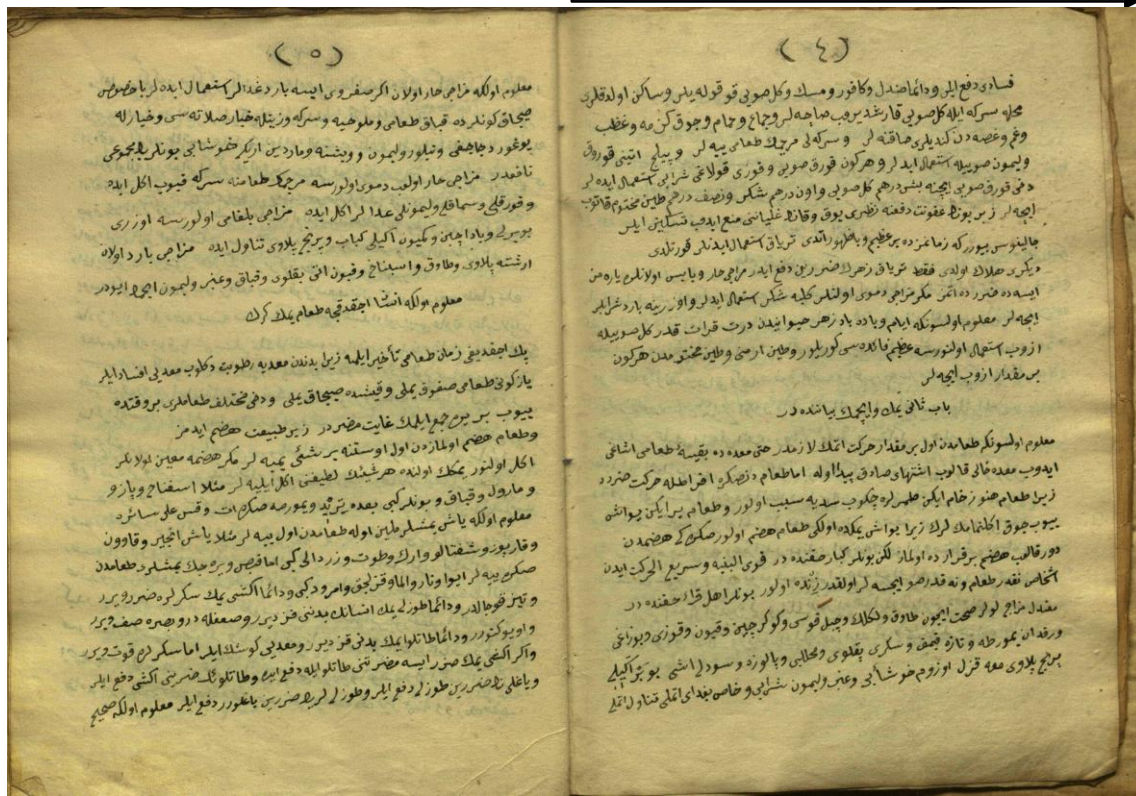
⁷ ags.

tıp alanını hem de Türkolojinin ilgisini çekmektedir. Bu ilgiyle çalışmaya başladığımız Kenzü-s-Sıhhatü'l-Ebdâniyye, araştırdıkça bizi yeni araştırmalara yönlendiren bir eser olmuştur. Bu çalışmada tarihi tıp eserlerinin önemi, eserimizin içeriği, üslubu ve yazarı hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin el yazma nüshasının varlığı da ilk kez bu çalışma ile ilim dünyasına duyurulmuştur. Eser üzerine daha önce yapılan çalışmaları daha ileriye taşıyarak 19. Yüzyıl Osmanlı tıp metni Kenzü-s-Sıhhatü'l-Ebdâniyye'yi ilim dünyasına ayrıntılı olarak tanıtmış olduk. Bu eser üzerine çalıştığımız doktora tezimizde eserin çok daha ayrıntılı tahlili yapılacak ve özellikle hazırlayacağımız gramatikal indeks ile söz varlığımıza önemli ölçüde katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ALKAYIŞ, M. Fatih (2007). Türkiye Türkçesinde Bitki Adları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- BAYAT, A. H. (2001). Osmanlı Sarayına Sunulan İlk Tıp Kitabı Müntahab, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 38-50.
- DEVELİ, Hayati (2009). Osmanlı'nın Dili, İstanbul: Kesit Yayınları.
- DEVELİOĞLU, Ferit (2002). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Ankara: Ak Aydın Kitabevi.
- DOĞAN, Ahmet Turan (2014). Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tıp Metni "Kitâbu Tıbbü'l-Hikmet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 312-318.
- DOĞAN, Ş. (2009). 15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akrebâdîn'in İstilah Lugâtı. *Turkish Studies*, 4 (4), 250-316.
- ERCİLASUN, A. Bircan (2011). Türk Dili Tarihi Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla, Ankara: Akçağ Yayınları.
- EREN, Zeki (1959). Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri, İstanbul: Çelikkilt Matbaası.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2013). Edirnevî'nin Levâzımü'l-Hikmet'i ve Kıbrıs'ta Tıp Konulu Yazma Eserler, *Turkish Studies*, 8(9), 1571-1583.
- GÜRLEK, Mehmet (2011). Anadolu'da Yazılmış İlk Türkçe Cerrahî Yazmalara Bir Örnek: Alâ'im-i Cerrâhîn, *Turkish Studies*, 6 (3), 1423-1434.
- <https://yazmalar.yek.gov.tr> 25.12.2014 tarihinde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı:
https://yazmalar.yek.gov.tr/portal/works/search/full?key=osman+hayri+mürşid&search_key_type=3&searchForm_type=ALL_FIELDS adresinden alındı.
- <https://yazmalar.yek.gov.tr> 25.12.2014 tarihinde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı:
https://yazmalar.yek.gov.tr/portal/works/search/full?key=osman+hayri+m%C3%BCr%C5%9Fid&search_key_type=3&searchForm_type=ALL_FIELDS adresinden alındı.
- KAHYA, Esin, (1997). Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi Ve Türk Hekimleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- ÖNLER, Zafer (1985). "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri". *TDAY*, 87-130.
- Tarama Sözlüğü (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TARSUSLU TABİP, Osman Hayri Mürşid (1971). *Sıhhat Hazinesi*, İstanbul: Bahar Yayınevi.
- PİŞMANLIK, Uğur (2012). Tarsuslu Tabip Osman Hayri Mürşit Efendi ve "Sıhhat Hazinesi" Kitabı, *Lokman Hekim Journal*, 2(2), 31-34.
- YAVUZ, Serdar (2013). *Cerrâh-nâme (İnceleme-Metin-Dizin- Tıpkıbasım)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

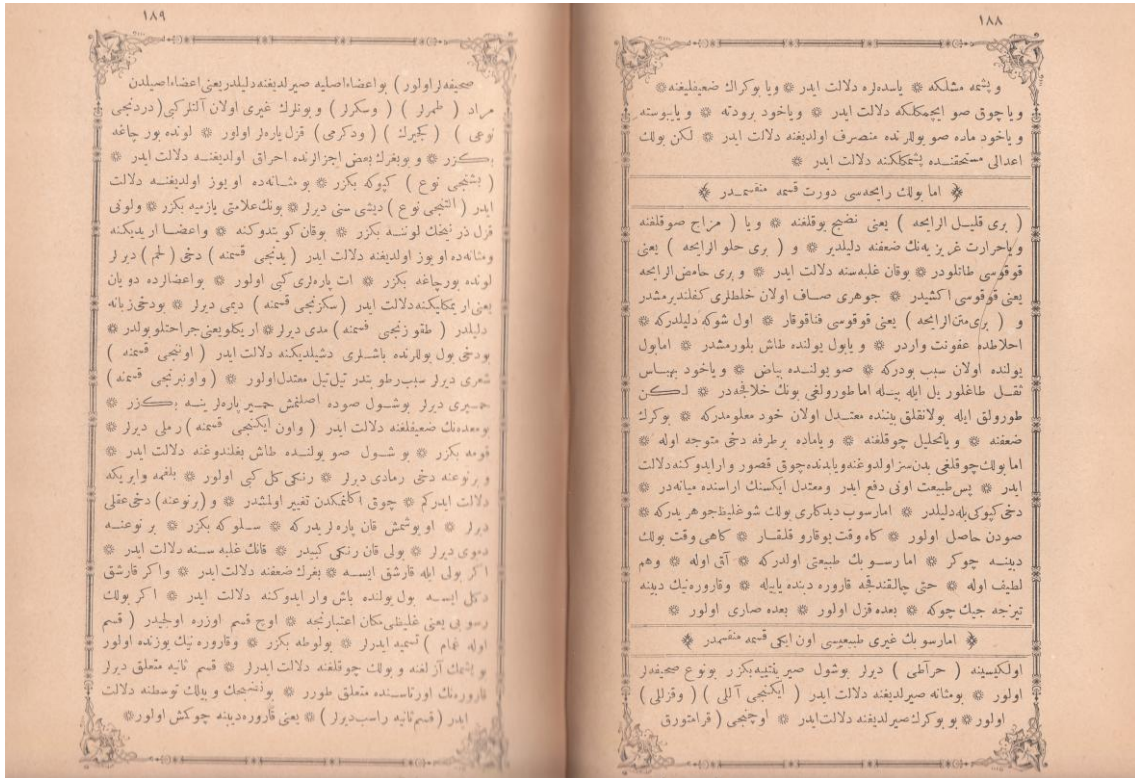
Resim 1: El yazması nüshasından bir görüntü

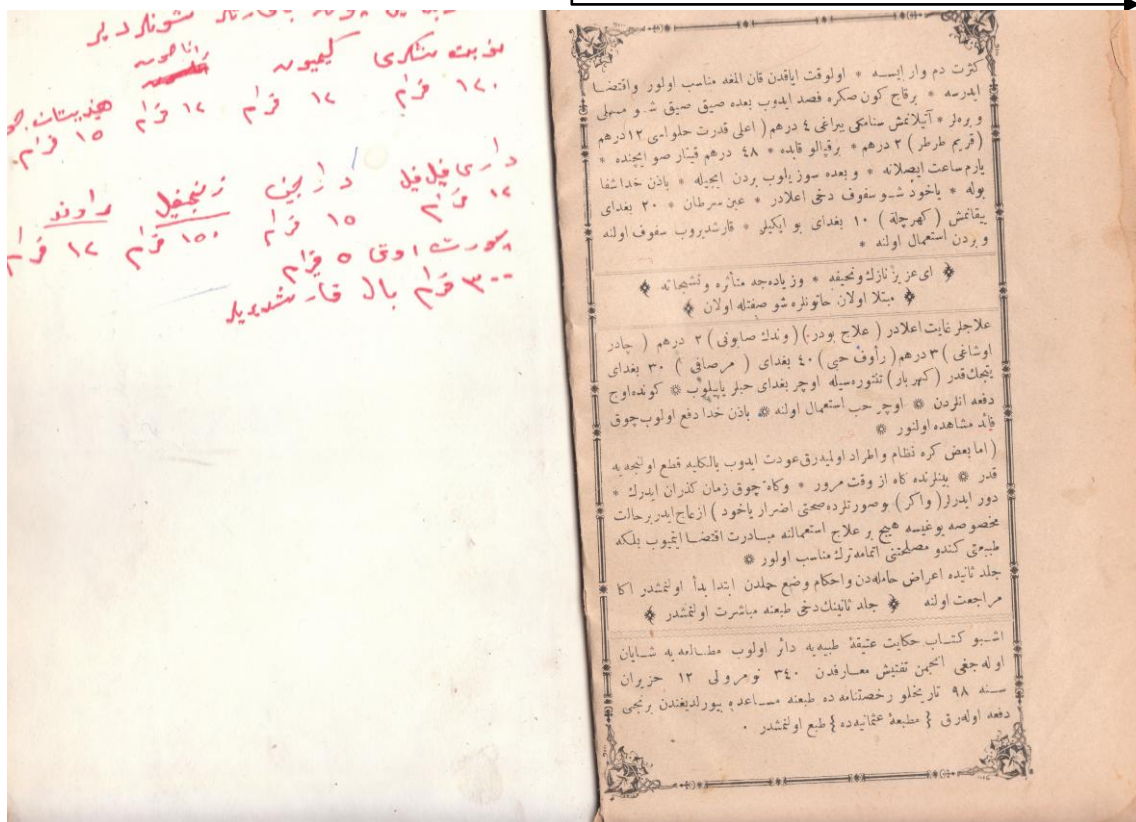
Resim 2: El yazması nüshasından bir görüntü

Resim 3: Matbu harfli nüshadan ilk sayfası

Resim 4: Matbu harfli nüshadan bir görüntü

Resim 5: Matbu harfli nüshanın son sayfası